

Korstågen

– historia och historieskrivning: några klarlägganden

Retorik och historia

Under senare tid, i spåren av blodiga avrättningar och terrordåd inte endast i Mellersta Östern och Afrika, utan även i Paris och Köpenhamn, har en livlig offentlig diskussion förts kring våldsanvändning inom religioner, främst inom islam. I samband med detta ställs inte sällan frågan om kristenheten i väst bär på en kollektiv skuld till islam och därmed till Mellanösterns muslimer? För några år sedan kunde man till minnet av första korståget beskåda något som benämndes som en ”försoningsvandring” från Tyskland till Jerusalem, där deltagarna bar tröjor med en text på arabiska, som i översättning löd: ”Jag ber om ursäkt”.

Startade rentav problemen mellan kristna och muslimer, mellan väst och öst, i och med korstågen? Många i väst svarar nästan reflexmässigt ”Ja” på den frågan och bidrar därigenom till vad som skulle kunna beskrivas som ett skuldbeläggningssyndrom i väst.

Synen på korstågen synes därmed samtidigt orsaka såväl skuldbeläggande i väst som en stark nutida muslimsk ”antivästretorik” i öst, men även bland radikala muslimer boende i väst, såsom i England, Tyskland och Sverige. Men en skuld känsla kan vara äkta eller falsk och/eller ha flera bottenar. Det gäller därför att granska saken närmare. När det gäller huruvida problemen mellan kristna och muslimer startade i och med korstågen, framträder oftast en djupt bristande historisk kunskap i det svar som anges ovan. Det som ofta utelämnas är att muslimska krigs- och erövringståg, eller jihad mot kristna befolkningsområden, påbörjades redan på 600-talet.

Muhammed och tidig krigföring

När det gäller bruket av våld kan nämnas att Muhammed (570–632) själv, enligt muslimsk historieskrivning, ledde och deltog i nitton väpnade aktioner. I sitt avskedstal förklarade han att han ”var beordrad att bekämpa alla människor till dess de säger: ’Det finns ingen gud utom Allah’”, något som några menar är en hållning som överensstämmer med den i sammanhanget ofta diskuterade versen i en sen sura, Sura 9:5 i Koranen (”...ni skall döda avgudadyrkarna, var än ni träffar på dem... Men om de visar ånger och [villighet att] förrätta bönen och betala

allmoseskatten, lämna dem då i fred ...”). Vi ser idag exempel på att IS tillämpar denna vers ytterst konkret.

Redan under Muhammeds livstid såg man muslimska militära attacker inte endast i Arabien utan också in i Persien och det bysantiska Syrien. Ett större militärt angrepp skedde mot Syrien år 633. Damaskus erövrades två år senare och den muslimske kalifen etablerade där ett centrum för det muslimska kalifatet. Endast ett år senare, 636, besegrades perserna i viktiga militära slag. Så småningom byggdes en stad upp benämnd Madina al-Salam (Fredens stad), men allmänt kallad Baghdad (Guds gåva). Den blev ett nytt viktigt muslimskt säte.

Nya militära erövringar följde. Man gick in i Palestina 636 och Jerusalem föll efter en lång belägring två år senare. Också Egypten föll efter blodiga attacker, även dess viktiga hamnstad Alexandria, som då var den kristna världens näst största stad till antalet invånare (– den starkt befästa staden mer eller mindre efterskänktes av oförklarliga skäl). Försök att återta staden slutade bland annat i muslimska plundringar och massakrer. Öar i Medelhavet, såsom Cypern (653) och Rhodos (672) invaderades. Man försökte inta Konstantinopel, men misslyckades. Under ett skede gjorde erövringarna dessutom tillfälligt halt på grund av mångåriga muslimska interna strider, orsakade av olika uppfattningar om vem som var Muhammeds rättmätige efterträdare, Muhammeds kusin och svärson Ali eller svärfadern Abu Bakr. Detta resulterade till en splittring mellan sunni- och shiagrupper inom islam. Sunni driver Abu Bakr-linjen medan shia stödjer Ali-grenen.

De muslimska militära erövringarna fortsatte emellertid, inte minst i Nordafrika. Kartago föll 698. År 711 gick man in i Spanien. Fler strategiskt viktiga öar hamnade också under islams välde, såsom Sardinien (809), Mallorca (818), Kreta (824) och Malta (835). I årtionde efter årtionde underlade sig alltså muslimer, genom militär makt, områden som under mycket lång tid, flera hundra år, befolkats av kristna grupper.

Tolerans under press

Kristna och judar, som ansågs tillhöra ”Bokens folk”, skulle tolereras, men pressen på dem att konvertera var inte sällan mycket stor. Under påföljande århundraden skedde därför en successiv övergång till islam. Man har till exempel räknat med att det tog omkring 250 år innan 50 procent av befolkningen i områden som Syrien och Egypten blivit muslimer. De kristna eller judar som inte av sociala, politiska, militära eller andra skäl valde att konvertera till islam, drabbades av så kallad *jizya*, en särskild skyddsskatt. Detta resulterade i ytterligare

segregation och förödmjukelse. Under några perioder var icke-muslimer på vissa erövrade platser till och med tvungna att bära märkbara tecken på att man var ”annorlunda”.

Till detta kan tilläggas att vissa grupper av kristna, som efter ekumeniska konciliebeslut sågs som heretiska, under en inledande tid kunde uppleva en tillfällig lättnad, för att slippa en överhöghet, som av teologiska skäl satt press på dem. Under muslimsk styrande synvinkel kunde man se ”ortodoxa” och ”heretiska” kristna från samma perspektiv.

En vändpunkt

Det kristna i väst försökte efterhand stoppa de muslimska erövringarna. Slaget i Poitiers/Tours år 732, blev en viktig vändpunkt. Karl Martell, Karl den Stores farfar, gick där segrande ur striden mot Umayyad-kalifatets armé ledd av de muslimske generalguvernören av Andalusien, ”al-Andalus”, Abdul Rahman Al Ghafiqi. Återerövringen av Spanien, *la reconquista*, dröjde dock ännu länge, intill slutet av 1000-talet.

Nya hot framkom i öst. Det kristna östromerska riket var direkt hotat av seldjukisk-turkisk aggression (seldjuker är en benämning för flera inbördes besläktade turkiska dynastier, efter en ledare av en turkisk nomadklan, Seldjuk, som övergått till sunnimuslimsk tro). Mindre Asien, Syrien och Palestina hade redan fallit, gravkyrkan i Jerusalem förstördes på order av kalifen i Egypten år 1009, kristna pilgrimer till Jerusalem hade under århundradena åter och åter attackerats, och nu stod de muslimska fientliga trupperna i Konstantinopels närhet, varför kejsaren Alexios I Comnenos (d. 1118) inte såg någon annan utväg än att vädja till de kristna i väst om hjälp. Denna vädjan blev utgångspunkten till påven Urban II:s uppmaning år 1095 att sända trupper till öst, vilket ledde till Första korståget.¹

Det första korståget föregåtts alltså av massiva muslimska erövringar av tidigare kristna områden, muslimskt herravälde med förödmjukande dhimma-regler för kristna och judar, samt otaliga gränsstrider – en mer än 450-årig historia, alltsedan 630-talet. Att i detta läge påstå att problemen mellan kristna och muslimer startade i samband med korstågen är historiskt sett helt enkelt inkorrekt.

---

¹ Begreppet ”korståg” är för övrigt förknippat med det kors som ”pilgrimerna” bar på sin dräkt, och hör 1200-talet till. Historieskrivningens koppling till historiska militära aktioner är uppenbar. Tidigare brukades benämningen ”pilgrimsresa”, som snarast för tanken till en fredlig bokstavlig färd med andliga förtecken till en pilgrimsort, exempelvis Jerusalem.

Första korståget som svar på sekler av muslimsk aggression

Men hur skulle man utifrån kristen synvinkel agera på de månghundraåriga muslimska erövringarna, som nu aktualiserats när man i det kristna östromerska riket åter stod under direkt hot av den sunnimuslimsk seldjukisk-turkisk aggressionen vid 1000-talets slut? Stora landområden hade redan fallit. Kristna pilgrimer var fortsatt attackerade. Och nu stod de fientliga muslimska trupperna i Konstantinopels närhet.

Kejsar Alexios sände en envoyé som mötte påven Urban II (1088–1099) i Piacenza i mars 1095. Men att vädja till väst om hjälp var ingen enkel eller problemfri sak för kejsaren. Sedan år 1054 var ju schismen mellan öst och väst ett faktum, och de kristna i öst såg med misstänksamhet på de kristna i väst, som bland annat ansågs hålla heretiska åsikter – bland annat hävdade de i väst påvens primat över hela kristenheten. Men behovet av militär hjälp var direkt överhängande.

Vid kyrkomötet i franska Clermont-Ferrand steg påven den 27 november 1095 upp på ett trädodium och talade till klerker och lekmän om den inkomna vädjan från öst. I sitt tal, som endast finns bevarat genom en sammanfattning av en munk vid namn Robert, förklarade påven hur kyrkor hade förstörts, altaren vanhelgats, kristna omskurits och blodet smetats in på altaren eller hällts i dopfuntar, hur kristna torterats och dödats och kvinnor våldtagits. Sammanfattningen var att öst måste räddas från denna brutalitet och förödmjukelse. Samtidigt skulle Jerusalem, där Jesus predikat, dött och uppstått, måste befrias. Detta var påvens tydliga budskap. Detta blev startskottet till det Första korståget, vilket alltså (nota bene!) inleddes mer än 450 år efter det att muslimska militära erövringar påbörjats och förödmjukande dhimmastyre med skyddsskatt för judar och kristna snart därefter införts.

Men fick man tillåta eller bruka våld? Den lärde och fromme kyrkofadern Augustinus hade redan på 400-talet resonerat omkring frågan när man som kristen politisk ledare kan tillåta eller bruka våld, eller om någon typ av krigsföring kan rättfärdigas. Hans slutsats var att krigföring kan vara ett nödvändigt ont, något som en god politisk ledare kan tvingas till att bruka, och under vissa givna förutsättningar kan bruka med fortsatt hög moral.

Så kom exempelvis återerövringen av Spanien långt senare att förklarats rättfärdig och en rimlig respons till de tidigare muslimska erövringarna i landet. Men krigföring var aldrig tänkt som något redskap inom den kristna kyrkan.

Hur skulle man nu agera?

Efter det att Urban II:s ord hade spritts i Europa blev svaret till öst tydligt och klart. Man ville befria Jerusalem och öppna möjligheten för säkra pilgrimsvandringar till den heliga staden. Det upplevdes för många under denna tid som om Kristus själv hade kallat på dem och att det var dags att förneka sig själv och ta upp sitt kors och följa honom (Matt. 16:24), att lämna hus och hem, systrar och bröder, far och mor, eller barn och jordagods för Kristi skull (Matt. 19:29). Man såg det som att Kristus korsfästes åter och åter när kristna syskon i öst förföljdes och dödades.

Saken hade både andliga och materiella sidor. Så kan nämnas att varje korsfarare avlade ett pilgrimslöfte inför Gud. Alla skulle besöka gravkyrkan, som hade börjat återuppbyggas år 1037. Det var ett led i att kunna ta emot syndernas fulla förlåtelse. Detta pilgrimslöfte åtföljdes inte sällan av löften om fasta och avhållsamhet och/eller andra löften för andlig välfärd. Korsfarandet var förknippat med en tanke om botgöring och nåd, men också om välgörenhet, en livsgärning inför Gud, och inte främst som någon typ av proto-imperialism.

För det stora flertalet av korsfararna var kostnaderna och riskerna alltför höga för att ge sig ut i enbart materiellt vinstsyfte. Modern forskning har för övrigt krossat myten om att korsfararna främst bestod av giriga adelssöner utan land, rånarbaroner och penningkära munkar. I själva verket var endast en liten minoritet riddare, och en majoritet av dessa var landägare. För alla var påfrestningarna enorma. Men grundtanken var: *Deus vult* – ”Gud vill det!”, alltså Jerusalems befrielse och möjliggörandet av pilgrimsbesök i den heliga staden, botgöring och nåd. För många riddare var det en plikt att återgälda det som Gud skänkt dem i livet. De var män med vapen i hand, men många tillhörde familjer som i generationer skänkt gåvor till och begärt förbön i kyrkor och kloster. Många var fromma och idealistiska, andra var säkert arroganta och grymma, men det hörde till tiden att den de alla först och främst skulle frukta, det var Gud. En mix av människor, också många kvinnor, gav sig iväg av olika skäl, men utan tanken på att ”Gud vill det” hade de svårligen lämnat hus och hem.

Hur många gav sig iväg under det första korståget? En uppskattning är 130 000 personer, varav 13 000 var riddare eller adelsmän och mellan 15- och 20 000 icke stridande. Man startade resan i augusti 1096. Enbart 40 000 nådde Nicea i juni 1097 och blott 15 000 till Jerusalem år 1099, som besegrades efter en tredagars fasta och slutstrid. Vi kan räkna med att striderna var blodiga. Att alla judar i Jerusalem dödades under erövringen är inte en korrekt

uppgift. Men det är inte osannolikt att de fick förflytta alla döda ut ur staden och att de fick lösa sig ut ur staden till frihet.

Det bildades fyra områden under västs ledning med Edessa, Antiokia, Tripoli och Jerusalem som centra. Det mest mytomspunna lär kungadömet i Jerusalem vara. Riddarordnarna, såsom Tempelherreorden (1119), tillskapades för att försvara och upprätthålla områdena och pilgrimslederna – men även för att vårda sjuka, med mera. Vissa bedömare poängterar att inte heller dessa kristna ”öar” fungerade problemfritt, utan i vissa avseenden var svåra att leva i, såväl för muslimer, som för judar och kristna.

Följande korståg, det andra (1147–49), blev ett misslyckat försök att återta det till muslimska styrkor förlorade Edessa. Det tredje (1189–1192) hölls efter det att Jerusalem fallit; det förödande fjärde (1202–04) drabbade Konstantinopel genom västliga härjningar, vilket starkt upprörde påven.

De mest långsiktiga och negativa konsekvenserna var förmodligen de inom själva kristenheten, just på grund av den misstro som nu fördjupades mellan bysantisk och västlig kristendom. Hållpunkterna i korsfararnas öst föll efterhand, så också Jerusalem efter slaget vid Hattin år 1187, då Saladin, Ṣalāḥ ad-Dīn Yūsuf ibn Ayyūb, besegrade korsfararna. Staden återtog inte, förutom under åren 1229–1244, efter en fredsöverenskommelse mellan kejsaren Fredrik II och Ayyubid-sultanen av Egypten, al-Kamil, efter sjätte korståget), trots försök därtill, även under sjunde korståget. Från sommaren 1244 var staden åter i muslimska händer. Från 1290-talet hade allt förlorats av de västkristna och lagts under islamskt styre. Inte undra på att korstågen inte setts som något problem i den muslimska historieskrivningen. Man hade gått segrande ur striderna.

Negativ korstågsretorik - felbilder traderas i modern debatt

Först år 1899 publicerades det första arabisk-språkiga muslimska historieverket om korstågen, av historieskrivaren Sayyid Ali al-Hariri. Den moderna och problematiska korstågs- och antivästretoriken som nu brukas av en rad islamister i öst och väst är alltså i historiskt hänseende mycket sen och framträdde först i samband med det brittiska och franska styrelseskicket i Mellanöstern. Men den har stark symbolisk betydelse, inte endast inom den muslimska världen, utan även i den bild som målas upp i väst om korstågen. Utan överdrift finns det här mycket att reda ut, inte minst när det gäller ”skuldsyndromet” i väst.

I väst har man inte sällan pekats ut korstågen som ett utflöde av ”den mörka medeltiden”. Detta var tydligt under upplysningstiden – av franska och brittiska intellektuella, i deras kritik av den romersk-katolska kyrkan – men även senare och i modern tid, där korstågen pekats ut som ett led i egenvinning och/eller i ett protokolonialt (den tidiga italienska kolonialismen) expansionstänkande. Vi kan exemplifiera med att återge sociologiprofessorn Rodney Starks sammanfattande ord i boken *God's Battalion*, där han redovisar vad han uppfattar som förhärskande västerländsk normalsyn: Korsriddarna gav sig ut på våldsamma och expansionistiska erövringståg, som drabbade toleranta och fredliga muslimer.

Detta trots att det första korståget, om vi sett, föregicks av flerhundraåriga muslimska provokationer, erövringar av kristna områden i Mellersta Östern och Afrika och försök att erövra än fler kristna områden i väst, som i Spanien och södra Italien.

Som ett modernt led i det moderna resonemanget förklarades det i *New York Times* 1999 att korstågen var att likna vid Hitlers brutala överträdelser och den etniska rensningen i Kosovo. Tidigare har jag nämnt den så kallade ”försoningsvandring” från Tyskland till Jerusalem med ett ”Jag ber om ursäkt”-budskap. Efter terrorattacken den 11 september 2001 förklarade Bill Clinton att vi nu betalade för det som hände under första korståget.

Skuldsyndromet i väst tycks snarare ha förstärkts än försvagats hos många i väst under senare tid. Någon frågar måhända i samband härmed: Är det den skulden vi håller på att betala av nu, exempelvis genom frånvaron av kritisk granskning av islamistiskt färgade staters syn på mänskliga rättigheter, såsom religionsfrihet, eller inställningen bland radikala muslimer i Västeuropa till de västerländska lagarna i förhållning till sharialagarna? Eller genom att fransäga terroragerande islamisters anknytning till just muslimsk övertygelse och tro, trots uttalade kopplingar till islam, Allah och koranverser? Bör vi inte hellre ta deras övertygelse och argument på allvar genom att våga diskutera våldsbejakande verser i Koranen och att Muhammed själv deltog i nitton väpnade aktioner, enligt muslimsk historieskrivning. Vad får detta för implikationer? Hur bör vi förstå detta?

Eftersom händelseutvecklingen ser ut som den gör, tydliggörs religionsvetenskapliga brytningspunkter mellan exempelvis Jesus och Muhammed och deras relation till bruk av våld. Vidare ställs västs relation till den muslimska världen i vidare bemärkelse ofta i fokus.

Skälen är många, exempelvis de starka antipatier mot väst som framförs i islamistisk retorik eller genom brutal handling; men även integrationspolitiska utmaningar, som tar sig många uttryck, såsom att en stor del av muslimska trosbekännare i England förklarar att de hellre vill leva under sharialagar än under brittiska lagar. Så också den problematik som uppmärksammats genom Uppdrag gransknings reportage om antisemitismen hos muslimska grupper, samt tidigare reportage om syn på våld i nära relationer i en dold intervjuundersökning vid några av Sveriges moskéer. Kanske har harvardprofessorn Samuel Huntington delvis fått rätt i sin omtalade beskrivning av en civilisationskollision i sin omdebatterade *Clashes of Civilizations?*

Oavsett, så är det helt klart att problemen mellan kristna och muslimer inte startade i samband med korstågen. Det första korståget föregicks av flerhundraåriga muslimska militära erövringar, överhöghet och förödmjukande muslimska dhimma-regler för judar och kristna. Inte heller var alltså korstågen något större problem inom islam förrän under 1900-talet, då de plockades upp i helt ny kontext i väst- och kristendomsfientlig islamistisk retorik.

Att man såväl inom muslimska cirklar, där imamen Leif Abd-al-haqq Kielan kan stå som exempel, som bland en rad företrädare i väst anakronistiskt skuldbelägger det moderna väst för tidigare och pågående konflikter mellan kristna/väst och muslimer med hänvisning till korstågen måste problematiseras. Så även uppfattningen att det första korstågen var en typ av kristen jihad. Det var snarare en respons på jihad. Varför ska vi acceptera enoreflekterad och/eller inkorrekt historieskrivning? Detta sagt utan undanflykter för de problem korstågen ledde till, för såväl judar, kristna som muslimer.

De faktiskt mest besvärande och långsiktiga konsekvenserna av de historiska korstågen finner vi till mångas förvåning sannolikt inom själva kristenheten, eftersom flera korståg ledde till fördjupade konflikter och ökad misstro mellan bysantinsk och romersk-katolsk kristendomstolkning. Först den 7 december 1965 upphävdes i försoningens tecken den ömsesidiga bannlysningen mellan öst och väst från år 1054.

Vi måste klargöra den anakronistiska historieskrivningen och problematisera generaliserande anklagelser mot kristna och väst, samt den moderna västerländska skuldbeläggning, men självfallet även granska den dåtida kristna västerländska korstågsretoriken, utvecklingen under och efter det andra till och med det sjunde korståget och hur man genom historien

brukat tankar om det ”rättfärdiga kriget” i väst, men också de teologiska faktorernas förhållande till real-politiska och socio-ekonomiska faktorer under korstågstiden i öst.

En helt annan historia är de korståg som genomfördes norr, i Östersjötrakten. De får behandlas i något annat sammanhang.

Kjell O. Lejon, professor i religionsvetenskap vid Linköpings universitet, rektor vid Johannelunds Teologiska Högskola, Uppsala

Artikeln har varit publicerad i Svensk Pastortidskrift nr 23, 2015